

Om etisk teori

Tom Eide

Professor, Dr.philos.

Vitensenteret Helse & Teknologi

Fakultet for helse- og sosialvitenskap

Etisk teori – og etiske perspektiver

- Tre store etiske teorier (og noen mindre, men også viktige)
 - **Dydsetikk** fra antikken til i dag
 - **Pliktetikk** fra opplysningstiden til i dag (men med røtter i antikken)
 - **Konsekvensetikk** fra midten av 1800-tallet (men også med røtter i antikken)
- Ulike etiske teorier anlegger ulike perspektiver: Du redder et barn fra å drukne fordi ...
 - du er ansvarlig og barmhjertig (dyder),
 - du følger regelen om å gjøre mot andre som du vil at andre skal gjøre mot deg (plikten), og
 - de handler ut fra en vurdering av nytte, gir størst mulig lykke for flest mulig (konsekvenser)
- I tillegg til de tre store teoriene, skal vi også se litt på
 - **Diskursetikk**
 - **Nærhetsetikk**

Hva er moralsk viktig?

- Ethiske teorier springer ut av moralske intuisjoner, antagelser om hva som er moralsk viktig, som
 - de moralske egenskaper, **dyder** vi viser i praksis (omsorgsfull, kompetent, pålitelig, etc)
 - å følge **plikten** til å handle etter visse prinsipper (rettferdighet, lovlighet, den gylne regel, etc)
 - å velge det som gir moralsk sett best **konsekvenser** (redde liv, forebygge skade, likt tilbud, etc)
- Ethisk teori kan være relevant i helse- og sosialfag fordi
 - teoriene representerer ulike perspektiver
 - å reflektere etiske innebærer å ta ulike perspektiver med i betraktning
 - kunnskap om ulike etiske perspektiver kan hjelpe oss å identifisere etiske problemstillinger

Hva skal vi med etisk teori?

- Hvordan reagerer vi etisk vanskelige situasjoner?
 - avventende, utsette, lukke øynene
 - følelsesmessig (kan lett bli moraliserende)
 - ideologisk (kan lett bli bedrevitende, ut fra fag, tro, politikk, etc)
 - reflekterende (se nærmere på saken, tenke gjennom hensyn og argumenter)
- Etisk teori kan hjelpe oss til å reflektere
 - gi andre perspektiver på situasjonen (hver teori er også et perspektiv)
 - klargjøre hensyn og argumenter (slik at vi kan begrunne våre valg bedre)
 - åpne øynene for det vi spontant ikke så lett ser eller tenker over
- NB! Etiske teorier kan også betraktes som perspektiver på moralske problemer

Dydsetikk – eller teleologisk etikk

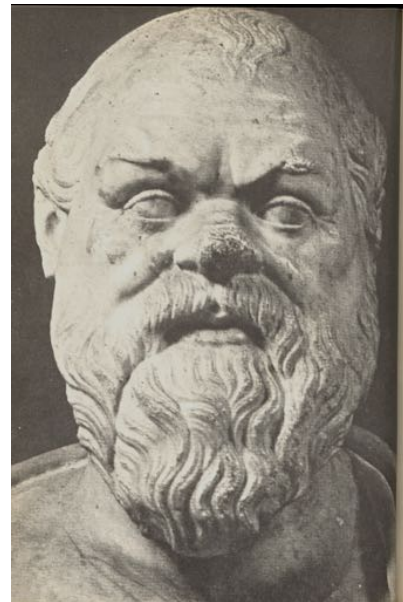
- Dydsperspektivet i etikken fokuserer en persons moralske egenskaper – klokskap, mot, hjelpsomhet, vennlighet, etc. Hvem er jeg? Hvem bør jeg – og vi – være?
- Begrepet dyd (overs. av gr. *areté*, fra norrønt *dygð* ~ dugelighet eller dyktighet, engelsk *virtue*, fra lat *virtus*, kraft, styrke, dyktighet, ferdighet)
 - den holdning og de egenskaper som karakteriserer en god person
 - de ferdigheter som karakteriserer en som er særlig dyktig (jf virtuos)
- Fra et dydsetisk perspektiv vurderes egenskaper ut fra om de bidrar til å virkeliggjøre menneskets mål (*telos*) derav betegnelsen *teleologisk* etikk

Om dydsetikk som moralfilosofi, se Hursthouse & Pettigrove 2018

Om dydsetikk i sykepleieperspektiv, se Brinchmann 2016

Sokrates (ca 469-399 f.v.t.) «Kjenn deg selv»

- Hvorfor kjenne seg selv?
 - bare selvransakelse fører til sannhet og visdom
- Og **sannhet** og **visdom** er de høyeste dyder
- Samtalen som vei til erkjennelse
 - samtale er «jordmorkunst»
 - undersøke åpent, som om man ikke vet
 - påtatt uvitenhet, ikke-viten - Sokratisk ironi
- «Athen er en dorsk hest, og jeg en klegg som har holdt den våken»

Sokrates' forsvarstale

- Han ble anklaget for blasfemi og for å forderve ungdommen.
- Dømt til døden ved å tømme giftbegeret.
- Hans disipler ville hjelpe ham å rømme, men han nektet, for han var dømt etter loven.
- «Det er det bedre å lide urett enn å gjøre urett, for ved å gjøre urett, tar mennesket skade på sin udødelige sjel.»

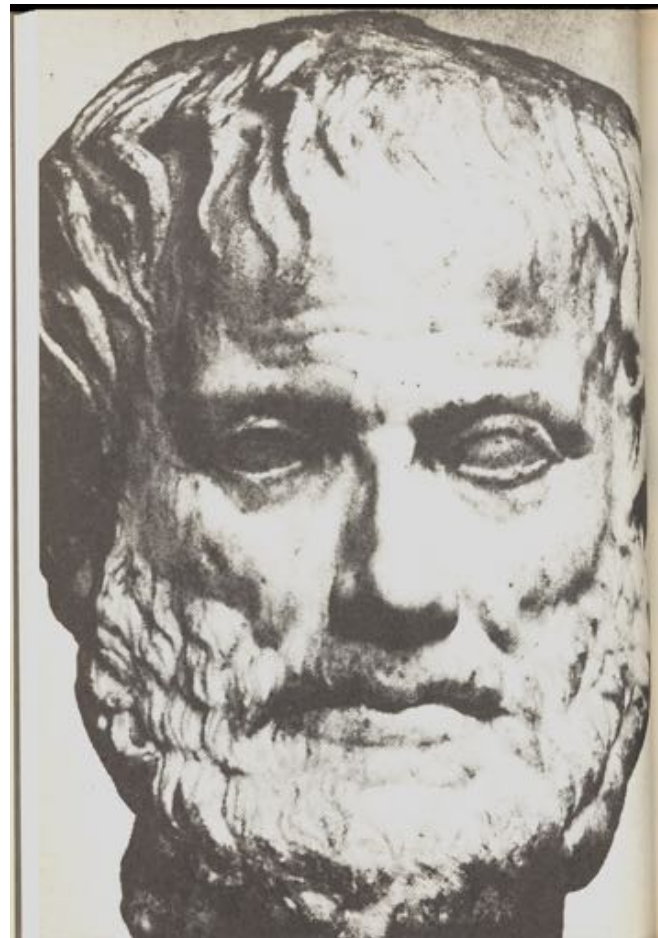
Platon (427 – 347 F.Kr.)

- For å handle godt må man kjenne ideene
- over alle andre idéer, står idéen om *det gode*
- Den som vet det gode, gjør det gode
 - I Platons idealstat var det filosofene som styrte.
 - Dikterne var ekskludert, fordi de forførte folk med følelser.
- Platon identifiserte fire Kardinaldyder: visdom, mot, måtehold og rettferdighet
- Siden 1980-tallet (MacIntyre, 1981) har dydsetikk

Aristoteles (384-322 f.Kr)

- Livets mål er lykke
- Lykke er å virke på sitt beste; å virkeliggjøre sine muligheter
- Tre veier til moralsk læring:
 - gode vaner
 - velge den gyldne middelvei
 - se hen til gode forbilder: *Hva ville en klok person gjort?*

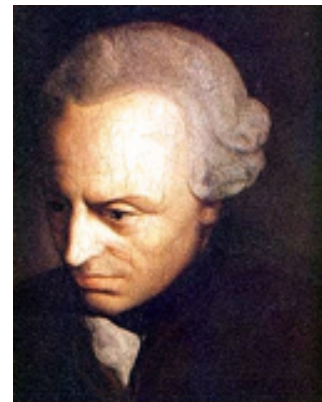

Aristoteles: alt liv har et formål

- Målet for alt som lever, er å virkeliggjøre sin form, tingens indre natur, dens vesen og mål (*telos*)
- Det høyeste form for liv er det gode liv, et liv i henhold til dyd
- Aristoteles etikk legger vekt på "det gode liv" for mennesket, det å virkeliggjøre iboende muligheter, for bare gjennom det kan mennesket oppnå lykke

Pliktetikk – eller deontologisk etikk

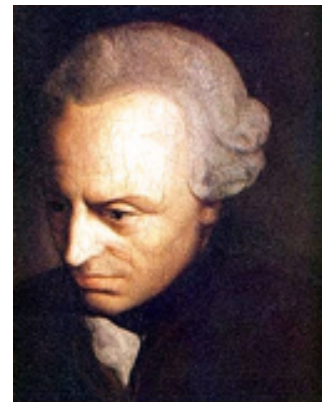
- Det pliktetiske perspektivet fokuserer å handle i tråd med allmenne moralske prinsipper og verdier, som
 - den gylne regel
 - medisinsk-etiske prinsipper som «ikke skade», «rettferdighet», «velgjørenhet», «autonomi»
 - Kants kategoriske imperativ
- Noen bruker ordet pliktetikk om lydighet mot ytre autoriteter, som ledere. Men det er feil. Det handler prinsipper og verdier.
- Pliktetikk kalles også deontologisk etikk (av gr. *deon*, plikt)

Om pliktetikk, se Alexander & Moore (2016).
Om pliktetikk og sykepleie, se Brinchmann (2016).

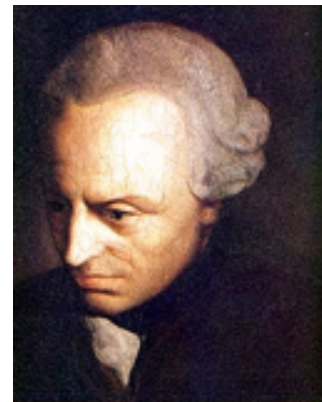
Immanuel Kant (1724-1804)

- Det finnes en morallov som er universell
- Moralloven kan gripes med menneskets fornuft.
- Denne moralloven er det menneskets plikt å følge
- Noen vil kalle det «samvittighet», men det er i tilfelle snakk om en fornuftsbasert samvittighet
- Kants kategoriske imperativ:
 - Du skal aldri behandle mennesker, **verken deg selv eller andre**, bare som et middel, men samtidig også alltid som et mål i seg selv
 - Du skal handle slik at du kan ville at **maksimen** for din handling skal bli gjort til lov for alle mennesker

Moralloven og menneskets fornuft

- Moralloven kan gripes med menneskets fornuft, og må med andre ord finnes i mennesket selv
- Det er en plikt å følge moralloven, og ikke gi etter for sine tilbøyeligheter.
- *Pliktetikk* i kantiansk forstand har altså ikke noe å gjøre med å følge ytre autoriteter, lover, påbud, etc, men å erkjenne moralloven (i form av kategoriske imperativ) og å underkaste seg den
- *Autonomi* (gr. *auto*, selv, og *nomos*, lov = selvlovgivende) er hos Kant ikke selvbestemmelse i betydningen å velge det man har lyst til, men å handle etter moralloven (gi seg selv loven, og følge den).

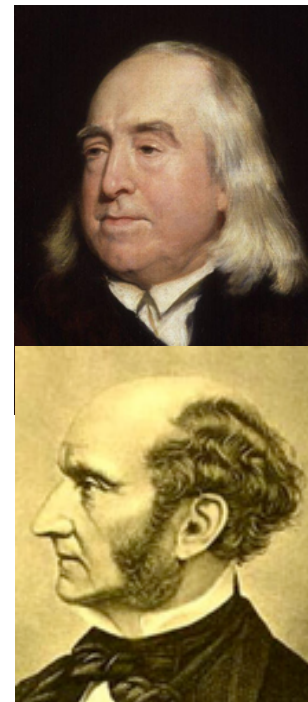

Pliktetikk – relevans og kritikk

- Helse- og sosialtjenestene bygger på et pliktetisk fundament, som
 - plikten til å gi nødvendig helsehjelp
 - plikten til å respektere individers autonomi og integritet
 - plikten til å følge de moralske verdier og prinsipper som er nedfelt i yrkesetikken
- I all etisk refleksjon er moralske verdier og prinsipper sentralt
- Kritikken mot Kants pliktetikk er at den er så krevende at den kan være umulig å leve opp til (ikke mulig å gi samme hjelp til alle, eller alltid å si «sannheten»)
- Et annet punkt er at allmenne verdier og prinsipper ofte står mot hverandre, slik at de også må balanseres mot andre hensyn, jf etiske refleksjonsmodeller.

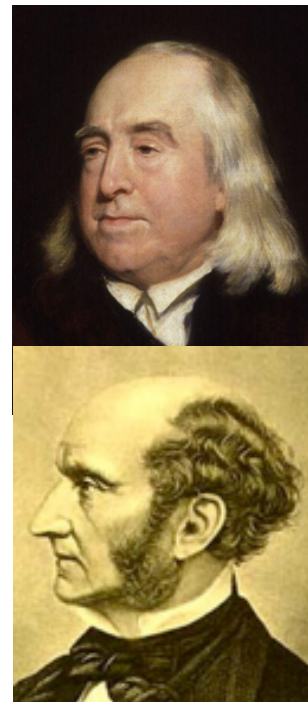
Konsekvensetikk – eller utilitarisme

- Det konsekvensetiske perspektivet (eller utilitaristiske, av engelsk *utility* = nytte) fokuserer på om et valg (eller system) er moralsk godt, rett og rettferdig i lys av hvilke **følger** det får
- **Konsekvenser** og nytte har moralsk forrang fremfor f eks plikter og dyder
- Det startet med Bentham og Mill

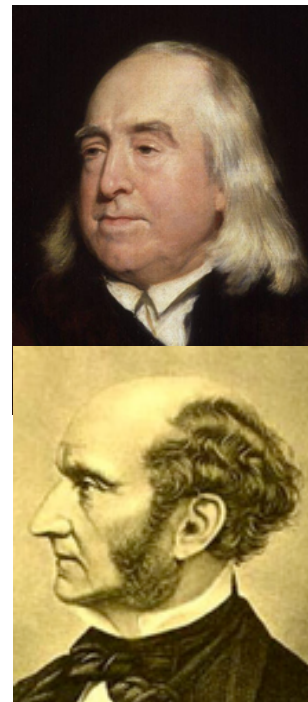
Konsekvensetikkens fedre – Bentham og Mill

- Utilitarisme (nyttefilosofi) er konsekvensetikkens utgangspunkt
- Utviklet som teori av Jeremy Bentham (1748–1832) og John Stuart Mill (1806–1873)
- De var opptatt av at **rettferdighet** i samfunnet
- Politikken og jussen skulle skape størst mulig glede og nytte (og motvirke det motsatte)
- Utilitarismen var en samfunnsfilosofi, ikke en individualetikk
- Et stridsspørsmål var hva som skulle telle som «glede» og «nytte»

Handingsutilitarisme og regelutilitarisme

- I dag skiller man gjerne mellom to former for utilitarisme:
 - **handlingsutilitarisme**: det moralsk beste er den handling eller det valg som fører til størst mulig nytte og best mulige konsekvenser i den aktuelle situasjonen
 - **regelutilitarisme**: det beste er det valg som fører til de beste konsekvenser hvis alle fulgte den samme regel
- Handlingsutilitarisme åpner for unntak og forskjellsbehandling; alle situasjon er forskjellige, så hver situasjon må vurderes for seg
- regelutilitarisme krever at valget gir gode konsekvenser også hvis alle skulle kunne gjøre det samme i samme situasjon

Konsekvensetikk – relevans og kritikk

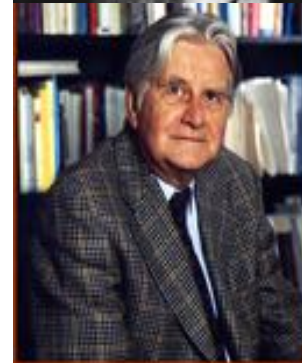
- Det er liten uenighet om at konsekvenser og nytte er etisk relevant
- I helse- og sosialfag kan vi tenke konsekvensetisk på flere nivåer, f eks:
 - om individuelle valg som yrkesutøver
 - om kultur og rutiner på arbeidsplassen
 - om ledelse, organisering og økonomi
- Kritikk mot det konsekvensetiske og det utilitaristiske perspektivet:
 - hvordan forutse konsekvensene?
 - hvordan beregne verdien av konsekvensene?
 - hvordan vurdere fordeler og ulemper for forskjellige aktører opp mot hverandre?

Diskursetikk: Jürgen Habermas & Karl Otto Apel

- Det diskursetiske perspektivet fokuserer de berørte parter
- Diskurs = diskusjon, argumentasjon, kommunikasjon
 - Etymologi: fra middelalderlatin (*discurrere*; *dis-* 'fra' + *currere* 'å løpe') *discursus* = å løpe til og fra; diskusjon
- Diskursens mål er rettferdig konsensus. Krav til en diskurs:
 - De berørte parter må komme til orde
 - Diskusjonen må være demokratisk og offentlig
 - Motivert ut fra et oppriktighet og respekt
 - Ønske om å la det beste argumentet vinne; Eneste "tvang" er tvangen i det beste argument

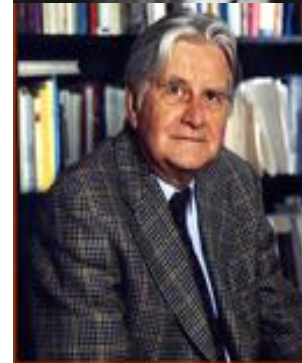
Om diskursetikk, se Habermas, 1983/91

Mer om Habermas og diskursetikk, se Bohman & Rehg, 2017

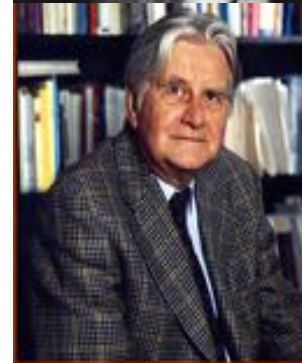
Diskursetikk som pliktetikk

- Diskursetikken viderefører Kants tenkning, men på et kollektivt, ikke individuelt nivå
- Felles er at man sammen, ved fornuften skal kunne komme frem til *normer man må kunne ville*, handle etter normer som må kunne gjelde for alle
- Gjennom en tvangsfri dialog i diskursen er målet å komme frem til normer som alle kan slutte seg til med sin fornuft (ikke nødvendigvis med det resultat man ønsker seg)

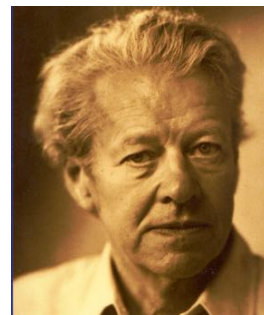
Diskursetikk – relevans og kritikk

- Det diskursetiske perspektivet er relevant i helse/sosial bl a fordi
 - det fremkaller de berørte parter, og betydningen av å la deres stemme bli hørt,
 - det utfordrer til inkludering og til ikke å misbruke (institusjons)makt,
 - det begrunner hvorfor «samvalg» med brukere og pasienter er viktig
- Diskursetikken er blitt kritisert for urealistiske idealer, bl a
 - Idealet om fri og utvungen diskusjon
 - Idealet om at alle skal kunne delta
 - Idealet om at egeninteressen skal settes til side
 - Idealet om at normer skal kunne tas opp til vurdering og reformuleres på fritt grunnlag

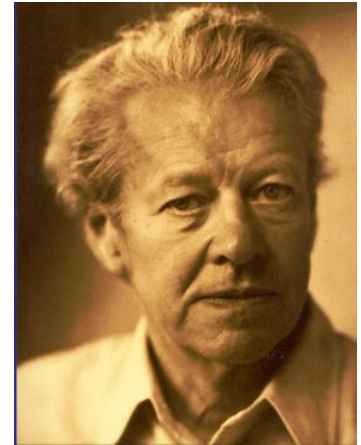
Nærhetsetikk – eller relasjonsetikk

- Det nærhetsetiske eller relasjonsetiske perspektivet fokuserer det moralske ansvaret som springer ut av møtet med en annen person
- I det vi står overfor en annen person har vi også et moralsk ansvar for denne personen
- Moralen springer ut av relasjonen og nærheten til den andre
- De to sentrale tenkerne som representerer dette perspektivet er den danske teologen Knud Løgstrup og den fransk-jødiske filosofen Emmanuel Levinas
- Søren Kirkegaard kan sees som en forløper for disse

Tillit – og å våge seg frem for å bli imøtekommet

- «Det hører vort menneskeliv til, at vi normalt mødes med en naturlig tillid til hinanden.»
- «Men at vise tillid betyder at udlevere sig selv. Derfor reagerer vi så voldsomt når vor tillid misbruges, som det heder – selv om det ikke har været meget, der har stået på spil.» (s. 18)
- «Man har vovet sig frem for at blive imødekommet ... » (s. 19)

Den etiske fordring springer ut av tillit

- I tillit er man selv utlevert og sårbar
- I den andres tillit og utleverthet ligger også muligheten til å misbruke makt
- I tilliten og utlevertheten ligger også den etiske fordring
- Den etiske fordring er taus, uuttalt
- For å forstå hva fordringen består i må man ta i bruk det man måtte ha av [uselviskhet](#), [livsforståelse](#), [innsikt](#) og [fantasi](#)

Den annens «ansikt»

- Emmanuel Levinas (1906-95): Totalité et Infini (1961).
 - Møte med en annen person (den Annens «ansikt») representerer en utfordring for egen menneskelighet og evne til respekt.
 - Også Levinas' tenker at i slike møter ligger et særlig ansvar for å ikke misbruke makt
 - Å tro at man forstår den andre, er å misbruke makt, nemlig å gjøre den andre til «det samme», og dermed redusere den andre til sine egne forestillinger om personen.
 - I dette ligger en viktig nyanseforskjell i forhold til Løgstrup
- Nærhet gir ansvar, men først og fremst for å respektere at den andre også er grunnleggende forskjellig fra en selv

Nærhetsetikken – relevans og kritikk

- Det nærhetsetiske perspektivet er relevant i helse og sosialfag fordi det minner oss på
 - at ethvert menneske er sårbart, og dypest sett forskjellig fra en selv
 - å bruke vår oppmerksomhet, tilstedeværelse og empati i hvert enkelt møte
 - at det er lett å tro at vi ser og forstår den andre – uten å gjøre det
 - at vår evne til forståelse har sine grenser, og at klokskap innebære respekt for forskjellighet
- Kritikken mot et nærhetsetisk perspektiv
 - det kan være for krevende og idealistisk å identifisere den etiske fordring i enhver relasjon
 - det er risiko for at man lar seg styre av følelser i den spesielle relasjonen
 - miste profesjonell distanse og hensyn til rettferdighet

Oppsummering

- Etisk teori er svært komplekse tankebygninger. Vi må ha respekt for at vi her bare har kunnet skrape litt på overflaten.
- Allikevel: Etisk teori bygger på intuisjoner om hva som er særlig viktig moralsk sett:
 - **dyder**: hvilke moralske egenskaper bør vi vise? Hvem slags personer vil jeg være?
 - **plikter**: hvilke allmenne verdier og prinsipper må vi legge til grunn?
 - **konsekvenser**: hvilke følger får det hvis vi velger det ene eller det andre?
 - **diskurs**: hvem er berørt, og tar vi tilstrekkelig hensyn til den svakest part i saken?
 - **nærhetsetikk**: hva står på spill for den enkelte? Hva er den etiske fordring?
- Slik kan etisk teori kan gi oss perspektiver og spørsmål til å identifisere og reflektere klarere over etiske problemstillinger vi ellers ikke så lett oppdager eller tenker over

Tilbakemelding ønsket!

- Dette var en første versjon av denne forelesningen
- Vi vil gjerne gjøre den bedre – så den funker best mulig for de som ser den
- Send gjerne en tilbakemelding – svar på tre spørsmål:
 - Hva likte du best?
 - Hva likte du minst? Forslag til forbedringer?
 - Hva var det viktigste du fikk ut av forelesningen?
- Send gjerne på epost til tom.eide@usn.no (eller del dine tanker med faglærer)
- På forhånd tusen takk!!!

Referanser

- Alexander, Larry & Michael Moore (2016). Deontological Ethics. I: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Aristoteles. *Den nikomakiske etikk*. Oslo: Bokklubben Dagens Bøker, 1999.
- Bohman, James & William Rehg (2017). Jürgen Habermas. I: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Brinchmann, Berit Støre (2016). Pliktetikk. I *Etikk i sykepleien* (red. Brinchmann). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Brinchmann, Berit Støre (2016). Dyddsetikk. I *Etikk i sykepleien* (red. Brinchmann). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Eide, Hilde & Tom Eide (2017). Etikk og kommunikasjon. I *Kommunikasjon i relasjoner* (kpt 4). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Føllesdal, Dagfinn (1998). Hva skal vi med etisk teori? *Apollon*, 3: 12-15.
- Habermas, Jürgen (1983/1999). Diskursetikk - notater til et begrunnelsesprogram. I: H. Fauske (red.), *Kommunikativ handling, moral og rett*. Oslo: Tano Aschehoug, s. 105-155
- Kierkegaard, Søren (1859). Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed *Søren Kierkegaards skrifter 16*. København: Gad.
- Levinas, Emmanuel (1961). *Totalitet og uendelighed (overs. av Totalité et Infini, 1961)*. København: Hans Reitzel, 1996.
- Løgstrup, Knud E. (1956). *Den etiske fordring*. København: Gyldendal.
- MacIntyre, Alasdair (1985). *After virtue* (2. utgave). London: Duckworth.
- Mill, John Stuart (1863/2005). *Utilitarianism*. New York: Cosimo.
- Sneltvedt, Torild (2016). Konsekvensetikk. I *Etikk i sykepleien* (red. Brinchmann). Oslo: Gyldendal Akademisk.